

Теоретичний
та науково-методичний
часопис

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ

Тематичний випуск
Наука і вища освіта

2014
№ 1 (додаток 1)

Теоретичний
та науково-методичний
часопис

Вища освіта України

№ 1 (додаток 1)

Тематичний випуск
Наука і вища освіта

Київ
Інститут вищої освіти НАПН України
2014

УДК 378.147

СИНЕЛЬНИКОВА Наталія Олегівна,
аспірант,
Інститут вищої освіти НАПН України

КЛЮЧОВІ УМОВИ ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Стаття містить узагальнені дослідження з питань виявлення ефективних умов та шляхів формування педагогічної культури майбутніх учителів початкової школи. У ній підкреслюється важливість формування педагогічної культури як необхідної передумови змін у навчально-виховному процесі ВНЗ. Розкрито сутність понять «формування педагогічної культури», «педагогічні умови» та «шляхи формування педагогічної культури», обґрунтовано їх значення у навчально-виховному процесі.

Ключові слова: культура, педагогічна культура, формування педагогічної культури, вища освіта, інформальна освіта, умови, шляхи, інтерактивні методи, прийоми, форми та ін.

Синельникова Н. О.

Ключевые условия и пути формирования педагогической культуры будущих учителей начальной школы

Статья содержит обобщенные исследования по выявлению эффективных условий и путей формирования педагогической культуры будущих учителей начальной школы. В ней подчеркивается важность формирования педагогической культуры как необходимой предпосылки изменений в учебно-воспитательном процессе ВУЗов. Раскрыта сущность понятий «формирование педагогической культуры», «педагогические условия» и «пути формирования педагогической культуры», обосновано их значение в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: культура, педагогическая культура, формирование педагогической культуры, высшее образование, информальное образование, условия, пути, интерактивные методы, приемы, формы и др.

Key conditions and ways forming of pedagogical culture of future primary school teachers

The article contains generalized research to identify effective ways and conditions of forming of pedagogical culture of future primary school teachers. It stresses the importance of formation of pedagogical culture as a prerequisite changes in the educational process of the university. Discover the essence of the concepts: «the formation of pedagogical culture», «pedagogical conditions» and «the ways forming of pedagogical culture», justified their importance in the educational process.

Keywords: culture, pedagogical culture, formation of pedagogical culture, higher education, informal education, conditions, ways, interactive methods, techniques, forms etc.

Постановка проблеми та її актуальність. В епоху глобалізації, інформатизації та активної інтеграції важливою умовою формування конкурентоспроможного та всебічно розвиненого майбутнього вчителя початкової школи стає педагогічна культура. Сьогодення вимагає гуманного, культурного та високоерудованого фахівця, сформувати якого може лише мудра, вихована, досвідчена, культурна, професійна та ерудована особистість, яка володіє методами гуманістичної педагогіки, вміє формувати педагогічну культуру. З огляду на це формування педагогічної культури майбутнього вчителя початкової школи є необхідним завданням вищої освіти.

Дослідження змісту, сутності, значущості та компонентів педагогічної культури зумовлює необхідність виокремлення та узагальнення ефективних умов і шляхів, що забезпечують результативність та успішність процесу формування педагогічної культури. Вища освіта не лише формує кваліфікованого професіонала, але й сприяє розвитку та удосконаленню навчально-виховного процесу, щоб сформувати гармонійно розвинену, культурну особистість майбутнього вчителя.

Аналіз наукових праць, присвячених розв'язанню проблеми. Більшість проаналізованих праць авторів, які досліджують цю проблему, мають практичний і методологічний характер. Вони розробляють моделі і концепції, спрямовані на оптимізацію процесу навчання студентів. Найбільш ґрунтовними є наукові пошуки вітчизняних науковців М. Букач, О. Гармаш, В. Гриньової, А. Морозова, В. Мішеченко, В. Паскар, І. Пальшкової, Т. Сидоренко, С. Чорної, П. Щербаня та ін. У статті ми виокремили найбільш загальні та дієві умови і шляхи формування педагогічної культури.

Мета статті. Виявити і теоретично обґрунтувати дослідження вітчизняних науковців щодо провідних умов та шляхів формування педагогічної культури.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у вітчизняних засобах масової інформації, педагогічній пресі, нормативних документах, які регламентують розвиток освітньої сфери, досить часто науковці, освітяни і педагоги говорять про необхідність формування культури майбутніх учителів. Особливо це стосується фахівців початкової школи, адже з перших років перебування дитини в школі у неї формуються певний тип мислення, світогляд, закладаються основи творчості, креативності, вона розвивається як особистість. Завдяки постаті вчителя в учнів насичується знаннями розум, формується активне і відповідальне прагнення до оновлення світу, в якому вони живуть. Тому високий рівень педагогічної культури вчителя є однією з головних і постійних вимог, які постають перед педагогами.

Важливість та розв'язання значущості педагогічної культури для особистості вчителя закладені у її визначенні: педагогічна культура – це вид культури особистості, що виявляється у професійній компетентності майбутнього вчителя, у його творчій і педагогічній діяльності, повсякденному житті, вмінні постійно оволодівати новими знаннями, тим самим підвищуючи свій інтелектуальний рівень; умінні творчо підходити до вирішення будь-яких педагогічних завдань; володіти набором не тільки професійних, а й людських якостей, які допомагають у професійному зростанні.

Опрацьований і проаналізований теоретичний матеріал із зазначеної проблематики дозволяє зробити висновок, що володіння педагогічною культурою є невід'ємною частиною професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи. Питання пошуку умов і шляхів її формування перебуває у центрі уваги багатьох науковців та освітян. Обґрунтовуючи поняття «формування педагогічної

культури», спираємося на дослідження О. Гармаш, А. Морозова, С. Омельченко та В. Паскар, котрі визначають його як складний динамічний процес, у якому відбувається становлення культурної особистості майбутнього вчителя, існування якого неможливе без діяльності.

Розглядаючи умови формування педагогічної культури, маємо визначити зміст самого поняття «умови». Спираючись на наукові праці О. Чемерис, продемонструємо розуміння поняття «умови» у педагогічному контексті з різних позицій. Це є: філософська категорія, що відображає відношення речей до тих факторів, завдяки яким вони виникають та існують (Л. Онучак); спосіб формування чого-небудь або зовнішня обставина середовища, яка є причиною якісних змін особистості (К. Недялкова); оптимальне поєднання різних факторів (Ю. Бабанський); спеціально організований вплив на психолого-педагогічні фактори (Н. Сидорчук) тощо [15, с. 56]. Узагальнюючи уявлення про умову, її можна визначити як необхідну обставину, правило, вимогу, від якої що-небудь залежить. Конкретно педагогічними умовами є такі, що свідомо створюються у процесі педагогічної діяльності та мають забезпечити найбільш дієве формування і функціонування необхідного процесу.

Різні науковці визначають різні умови формування педагогічної культури. Розглянемо найсуттєвіші з них. О. Гармаш [4] виокремила таку умову: професійна спрямованість, що формується під впливом соціальної ситуації та комплексу взаємопов'язаних важливих видів діяльності і професійної активності особистості, що розвивається. Про важливість професійно-педагогічної спрямованості говорили також А. Булда та П. Щербань [1]. Окрім цього, вони вказували на такі умови формування педагогічної культури: розвиток професійно-педагогічних здібностей і якостей; сформованість інтересу до професійно-педагогічної діяльності та психолого-педагогічних знань; засвоєння глибоких знань із теорії педагогіки, психології, педагогічної майстерності та фахових дисциплін; оволодіння уміннями і навичками професійно-педагогічної діяльності; сформованість здібностей до педагогічного спілкування як основи діяльності педагога та його професійної придатності; застосування форм активного практичного навчання, найважливішою з яких є навчально-педагогічні ігри.

І. Пальшкова [9], як і попередники, надає вагоме значення інтерактивним формам навчання, серед яких навчально-педагогічні ігри, вирішення пізнавальних ситуацій. Значущим є відображення педагогічної культури у змісті навчальних предметів як історично, соціально та суб'єктивно персоніфікованої.

У формуванні педагогічної культури значна роль належить професійно-педагогічним цінностям, про що у своїх працях наголошує В. Паскар [10]. Серед умов формування педагогічної культури він також називає стимулювання розвитку смислових утворень і ціннісних орієнтацій, формування потреби у педагогічній рефлексії.

Вирішення проблеми ефективного формування педагогічної культури неможливе без потреби у постійному самовдосконаленні, цілісності, безперервності та системності у процесі діяльності. Зазначене твердження у своїй роботі використовувала В. Гриньова [5]. Серед інших умов вона визначала: побудову педагогічного процесу відповідно до основних компонентів педагогічної культури з орієнтацією на суб'єктивну позицію студента; формування позитивної мотивації до навчально-виховного процесу; створення сприятливого емоційно-психологічного мікроклімату на заняттях та потреби в оволодінні педагогічною культурою тощо. Важливість позитивного

емоційно-психологічного мікроклімату на сьогодні недостатньо розуміється та впроваджується у навчально-виховний процес. Проте його необхідність не викликає сумніву, адже лише таке середовище може формувати педагогічну культуру, атмосферу довіри, гуманного ставлення, розуміння та допомоги у самовдосконаленні, самопізнанні та самоосвіті.

Схожість поглядів простежується у працях Т. Сидоренко [12]. Дослідниця говорить про важливість не тільки побудови змісту та структури навчального процесу відповідно до завдань й основних компонентів педагогічної культури, формування позитивної пізнавальної та професійної мотивації у студентів, потреби у постійному самовдосконаленні й оволодінні педагогічною культурою, але й про необхідність цілісності і системності, наступності та безперервності формування педагогічної культури у системі «школа – вища школа». Автор стверджує, що побудова навчального процесу у вищому педагогічному навчальному закладі на принципах науковості, провідної ролі соціокультурного контексту навчання, креативності, індивідуалізації та диференціації, поєднання наукової та навчальної діяльності викладачів і студентів також сприяє формуванню педагогічної культури і значно підвищує її рівень.

У цьому контексті важливим для автора було значення інформальної освіти [13, с. 138] як джерела формування педагогічної культури майбутніх учителів. Інформальну освіту розуміють як індивідуальну пізнавальну діяльність особистості, яка здійснюється протягом повсякденного життя та не завжди має цілеспрямований характер. Вона трактується як накопичення знань, умінь та навичок у формі життєвого досвіду. Інформальна освіта є своєрідною соціалізацією особистості, до якої входять усі засоби впливу на неї, серед яких: засоби масової інформації, мережа Інтернет, соціум, культурно-просвітницькі та розважальні заклади, бібліотеки, музеї, театр та інші заклади, які носять не лише розважальний, але й пізнавальний характер. Метою такої освіти є ознайомлення з культурними нормами, передача знань та навичок.

Необхідними організаційно-педагогічними умовами формування педагогічної культури майбутніх учителів, згідно з С. Чорною [16], є: орієнтація педагогічного процесу на формування педагогічної культури майбутніх учителів; цілеспрямоване формування позитивної мотивації до професійної діяльності та постійної необхідності у саморозвитку педагогічної культури; упровадження системи наставництва та оптимальної сукупності форм і методів організації педагогічного процесу, спрямованого на розвиток педагогічної культури; орієнтація педагогічної практики на формування педагогічної культури майбутніх учителів.

Беззаперечно, важливими є мотивація, професійна спрямованість студентів на здобуття та формування досліджуваного феномену, що є необхідною умовою ефективного функціонування педагогічної культури. Якщо майбутній учитель не усвідомить необхідності формування педагогічної культури, яка більшою мірою залежить від нього, то будь-який зовнішній вплив буде неефективним. Процес підготовки майбутніх учителів початкової школи потребує прагнення до високого рівня професіоналізму, постійного розвитку особистісних якостей, культурного збагачення, самовдосконалення, покращення професійних навичок, бажання виконувати свою роботу творчо, розвивати творчі здібності тощо. Потрібна постійна, систематична і клопітка праця над собою. Така думка простежується у багатьох науковців, серед яких О. Гармаш, В. Гриньова, Т. Сидоренко, С. Чорна та ін.

Проаналізовані праці вчених демонструють однаковість у думці щодо важливості практичної діяльності з формування педагогічної культури. Більшість із них говорять про важливість самостійності, унікальності у формуванні цього феномену. На наш погляд, без самоорганізації, самоусвідомлення та самовдосконалення сформувати високий рівень її розвитку неможливо. Адже якщо людина не хоче або не розуміє важливості оволодіння педагогічною культурою у своїй професійній діяльності, не прагне її вдосконалювати та розвивати, будь-яка діяльність сторонніх їй не допоможе.

Результати теоретичного дослідження демонструють спрямованість освіти на гуманізацію, що є важливим фактором, який впливає на розвиток духовної культури, моральних цінностей суспільства, без усвідомлення та прийняття яких ускладнюється формування педагогічної культури. Майбутній учитель має бути людиною з високими моральними і духовними цінностями, здатним зрозуміти та допомогти тендітній душі свого вихованця. На думку С. Вітвицької [3, с. 86], саме учитель є основним засобом передачі цих якостей.

Для того щоб контролювати процес формування педагогічної культури та розуміти, на якому рівні сформованості він знаходиться, постійною умовою має бути здійснення педагогічного моніторингу, спрямованого на систематичне дослідження рівня сформованості педагогічної культури, на основі якого можна корегувати навчально-виховний процес у ВНЗ.

Розглянувши основні умови формування педагогічної культури, маємо узагальнити шляхи, за допомогою яких вона формується. Шляхи формування педагогічної культури розуміємо як засоби досягнення, характер дій, спрямованих на ефективне формування педагогічної культури.

І. Малецька пропонує дієві та важливі шляхи формування педагогічної культури майбутніх учителів, і ці шляхи відповідають дидактичним умовам Т. Сидоренко. Найбільш оптимальними, на наш погляд, є: організація та активна творча взаємодія студентів і педагогів; створення психологічного контакту та сприятливої товариської атмосфери навчання на основі особистісно-орієнтованого підходу. Розуміючи та співпрацюючи один з одним, вони удосконалюють свої знання, навички, вміння, домовляються про реалізацію найбільш ефективних форм навчання та є паритетними учасниками педагогічного процесу, в якому особистість може вільно розвивати свої здібності, виявляти творчість, креативність та розраховувати на підтримку педагога [7, с. 107].

Педагогічна культура виявляється не лише у професійній діяльності майбутніх учителів, але й поведінці, манері спілкування. Вона не є ситуативним проявом, а керує всіма вчинками та думками особистості упродовж життя, формує свідомість, стиль спілкування тощо. Її формування та розвиток потребують щоденної клопіткої праці над собою. Помічниками на цьому шляху є вищі навчальні заклади, в яких майбутній учитель формує себе як фахівця. ВНЗ повинні уважно підходити до вибору методів, прийомів, форм навчання, котрі якнайкраще сприятимуть формуванню педагогічної культури. Найбільш оптимальними серед них є інтерактивні методи навчання, у процесі яких відбувається активна співпраця між викладачем та студентом, що базується на діалогічній взаємодії. А. Булда [1], І. Куліш [6], В. Соловієнко [14], О. Пометун [11], Л. Піроженко [11], П. Щербань [1] та інші важливе значення у формуванні високорозвиненої та активної особистості майбутніх учителів надають навчальним іграм, серед яких вирізняють ситуативні, дидактичні, рольові та ділові. Всі вони дають змогу майбутнім учителям сприймати себе як суб'єкта педагогічного процесу, активного його учасника та сприяють розкриттю і розвитку їх особистості.

Інші інтерактивні методи навчання – «мозковий штурм», аналіз конкретних ситуацій, метод круглого столу, тренінги, акваріум, крісло автора, метод-кейс та ін. – також активізують пізнавальну діяльність майбутніх учителів.

Загальними прийомами, які мають частіше застосовуватися у навчально-виховному процесі, є: активне слухання, короткотривалі дискусії, диспути, ситуації змагань, диференційована оцінка роботи групи на лекціях, творчий характер індивідуальних та самостійних завдань тощо [2].

Не менш важливими прийомами є демонстрація, спостереження за діяльністю та поведінкою досвідчених учителів і педагогів у різноманітних ситуаціях, які часто виникають у педагогічній діяльності. Демонстрація може здійснюватися як за допомогою відеозаписів (у ході практичної діяльності), так і під час індивідуальних зустрічей з педагогами-новаторами (у процесі яких студенти мають змогу ставити запитання та брати безпосередню активну участь у їх обговоренні). Слід згадати і про моделювання

педагогічних ситуацій, яке спрямоване на реальний пошук шляхів виходу з них у культурній та дієвій формах.

Серед основних форм, які допомагають сформувати високий рівень педагогічної культури, можемо зазначити позааудиторні заняття, індивідуальні консультації, вирішення нестандартних ситуацій, вікторини, проблемні лекції, лекції-візуалізації, лекції із заздалегідь запланованими помилками, практикуми, усі види практик (виробнича, педагогічна, дипломна тощо), а також проведення виховних заходів, семінарів, конференцій, круглих столів, які слугують накопиченню знань, ознайомленню з різноманітними аспектами досліджуваної проблеми.

Насамкінець зазначимо, що перелічені методи, прийоми та форми сприяють творчому розвитку особистості майбутнього педагога, формують самостійність суджень, представляють студента як активного учасника навчального процесу, котрий здатний, спираючись на отримані знання, уміння, навички, висловлювати та відстоювати власну точку зору. Всі вони мають тісно взаємодіяти, змінюватися і застосовуватися відповідно до прагнень педагога та завдань, які він ставить перед собою. Такі дії безпосередньо впливають на формування високого рівня педагогічної культури. Проте вони є марними без активної участі та прагнень студентів до формування високого рівня педагогічної культури. Особливо це стало актуальним після того, як Україна висловила бажання стати активним учасником Болонського процесу. Зміни, які мають загальний характер, та курс вітчизняної системи вищої освіти на євроінтеграцію неможливі без особистісного розвитку майбутніх учителів, гарантом чого є педагогічна культура.

Висновки та рекомендації. Названі шляхи та умови формування педагогічної культури неможливі без реалізації їх на практиці. У цьому підтримку мають надавати влада і ректори ВНЗ. Більшість програм містить достатню кількість курсів, на яких можна формувати педагогічну культуру, і часу, проте цілеспрямована діяльність щодо формування педагогічної культури у них не визначається, все залежить від бажання педагога та студентів. Влада, ректори ВНЗ і педагоги мають не лише забезпечувати матеріальну базу для студентів, але й змінювати навчальні плани і програми таким чином, щоб сприяти формуванню педагогічної культури майбутніх учителів, більше уваги приділяти самостійному вивченню матеріалу студентами, збільшити та якісно удосконалити індивідуальні консультації для них, у ході яких педагог зможе враховувати індивідуальні особливості своїх підопічних, спрямовувати їх пошукову діяльність. Поряд із цим у викладачів має бути скорочена кількість академічних годин, щоб педагог був не просто інформатором, а творчим, креативним, духовно багатим і готовим прийти на допомогу спеціалістом. Це має відбуватися систематично, а не одноразово, адже формування педагогічної культури потребує значної уваги та праці.

Проведений аналіз літератури свідчить, що проблема формування педагогічної культури недостатньо досліджена в теоретичному та практичному аспектах. Відсутня цілісність у визначенні категоріального апарату та структурних компонентів педагогічної культури не набули широкого впровадження педагогічні умови та шляхи її формування.

Надалі слід розробляти та сприяти впровадженню різноманітних заходів, спрямованих на створення та втілення педагогічних умов і шляхів формування педагогічної куль-

тури майбутніх учителів початкової школи у навчально-виховному процесі. Також подальшого розгляду потребують питання розвитку педагогічної культури майбутнього вчителя як організатора процесу формування культурного, творчого та ерудованого учня початкової школи.

Список використаних джерел:

1. Булда А. Формування педагогічної культури майбутніх учителів історії і права засобами навчально-педагогічних ігор: навч. посіб. для студ. пед. вищ. навч. закладів / П. Щербань, А. Булда; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – 203 с.
2. Бєленька Г. Інтерактивні прийоми викладання навчальної дисципліни у вищій школі / Г. Бєленька. – К., 2001. – 118 с.
3. Вітвицька С. Основи педагогіки вищої школи: метод. посіб. для студ. магістратури / С. Вітвицька. – К.: Центр навч. літ-ри, 2003. – 316 с.
4. Гармаш О. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (на матеріалі педагогічних дисциплін): дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Гармаш О.; Київський педагогічний інститут ім. О. М. Горького. – К., 1990. – 159 арк.
5. Гриньова В. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) / В. Гриньова. – Харків: Основа, 1998. – 300 с.
6. Куліш І. Дидактична гра як засіб активізації навчальної діяльності студентів університетів: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.09 – теорія навчання / Куліш І. – Черкаси: ЧДУ ім. Богдана Хмельницького, 2001. – 190 арк.
7. Малєцька І. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя-словесника / І. Малєцька // Науковий вісник Міжн. гуманітарного ун-ту. – 2011. – № 2. – С. 106–108.
8. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. Пометун. – К.: А.С.К., 2007. – 144 с.
9. Пальшкова І. Формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя початкової школи: практико-орієнтований підхід: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Пальшкова І.; Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2009. – 45 с.
10. Паскар В. Формування аксіологічної компоненти педагогічної культури майбутніх учителів початкових класів у процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Паскар В.; Бердян. держ. пед. ун-т. – Бердянськ, 2010. – 269 арк.
11. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. / О. Пометун, Л. Пироженко; за ред. О. І. Пометун. – К.: А.С.К., 2004. – 192 с.
12. Сидоренко Т. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя у процесі навчання: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Сидоренко Т.; Криворізький держ. пед. ун-т. – Кривий Ріг, 2002. – 20 с.
13. Сидоренко Т. Інформальна освіта як джерело формування педагогічної культури майбутнього вчителя / Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В. І. Євдокимова і проф. О. М. Микитюка; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: Видавець Прокопенко Г. Є. – 2010. – Вип. 33. – С. 136–142.
14. Соловієнко В. Ділові ігри в професійній саморегуляції студентів педвузів / В. Соловієнко // К.: Радянська школа. – 1990. – № 12. – С. 82–85.
15. Чемерис О. Категорійний аналіз поняття «фактор» у контексті вивчення проблеми підвищення рівня успішності майбутніх учителів математики / О. Чемерис // Вісник Житомир. пед. ун-ту. – 2004. – Вип. 14. – С. 55–57.
16. Чорна С. Формування педагогічної культури майбутнього викладача вищої школи в умовах магістратури: автореф. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Чорна С. – Запоріжжя: Класичний приватний ун-т, 2008. – 20 с.

